

TILTRÆNGT OVERSÆTTELSE AF UDVALGTE ARTIKLER
FRA DEN FRANSKE ENCYKLOPÆDI

Jean le Rond d'Alembert & Denis Diderot (red.), oversættelse ved Mogens Chrom Jacobsen, redigering og efterskrift ved Frank Beck Lassen:

Den Franske Encyklopædi – artikler i udvalg

Forlaget Klim, 2014

357 sider, 299 kr.

Det er en stående diskussion blandt humanister, i hvilket omfang vi kan tale om, at Oplysningstiden, med sin begyndelse i 1700-tallet, er slut. Mogens Chrom Jacobsens fabelagtige nyoversættelse af udvalgte artikler fra *Den Franske Encyklopædi*, eller *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, er et friskt pust i den debat, med artikler som er lige så aktuelle og nærværende i dag som for tohundredeoghalvtreds år siden.

Den aktuelle nyoversættelse er et godt og interessant udvalg. Det må have været et til tider frustrerende arbejde, at skulle udvælge de blot 71 artikler af 15 forskellige forfattere, som oversættelsen præsenterer, mens encyklopædien i sin fulde udgave indeholder omkring 74.000 artikler, skrevet af 130 forskellige skribenter, og fordelt på 28 bind i filioformat; 17 tekstbind og 11 bind med kobberstukne plancher. Hele projektet starter omkring år 1745 som et forlist fransk oversætterprojekt i fire bind af Ephriam Chambers' *Cyclopaedia or an Universal Dictionary of arts and sciences*. Samme år knyttes Denis Diderot (1713-1784) og Jean le Rond d'Alembert (1717-1783) til udgivelsen, som i 1772 kulminerer med det mastodontiske værk, som encyklopædien ender med at blive.

Vi mærker i *Den Franske Encyklopædi* vingesuset fra René Descartes og John Locke, når øjnene løber ned over udvalgte artikler som *Folket*, *Borger*, *Tolerance*, *Naturlig frihed*, *Tænkefrihed*, *Mekanisk*, etc. Bølgerne omkring empirisme og rationalisme går højt, og begreber som tolerance, tænkefrihed og religiøs intolerance gennemsyrrer de fleste artikler i det forestående udvalg. Mennesket er sat i centrum, og der redegøres mere for det empirisk erfaringsmæssige ved naturen end Guds uransagelighed, når de mere spekulative eller uforklarlige

årsager ved den menneskelige tilværelse skal forklares. Af samme grund fylder artiklen om *Metafysik* kun ti linjer, mens artiklen om *Dyr* fylder ni sider, og artiklen om *kunst* (hovedsageligt de mekaniske) får fjorten, og begge er rigt suppleret med illustrationer. Artiklen om *Metafysik* er skrevet af Diderot, og begrebet defineres som ”videnskaben om tingenes grund”. Disse *tings* metafysik giver kun mening i praktiserende kunstneres aktiviteter hos f.eks. maleren, digteren og geometrikeren. Når ”man begrænser *metafysikkens* genstand til nogle tomme og vilkårlige overvejelser over tiden, rummet, materien og sindet, er det en foragtelig videnskab [...]” (s. 228).

Artiklen om *Metafysik* er en meget subtil kritik af kristendommen, og læser vi yderligere artiklerne om *Fanatisme*, *Intolerance*, *Overtro*, *Tænkefrihed*, osv. er kritikken langt mere udtalt. Under opslaget *Intolerance* skriver Diderot, med tydelige reminiscenser til Locke, at den ”kirkelige *intolerance* består i at betragte som forkert enhver anden religion end den, som man selv bekender sig til” (s. 180).

Det undrer derfor ikke, at religion og teologi ikke har fået tildelt nogen gren på encyklopædiens Francis Bacon-inspirerede kundskabstræ. Som i opslaget om *Metafysik* sættes der en tydelig grænse for, hvad der kan vides, og hvad der ikke kan vides. Religion er allerhøjest et supplement til den sikre viden, vi kan erfare fra naturen. Her bliver mennesket igen sat i centrum, og encyklopædisterne tager udgangspunkt i dets evner omsat i erkendelsesformer: ”Historien er kommet fra hukommelsen, filosofien fra fornuften og poesien fra fantasien. En frugtbar opdeling, hvori selv teologien passer ind, for i denne videnskab kommer kendsgerningerne fra historien og relaterer sig til hukommelsen,” som Diderot og d’Alembert fremhæver i deres *Prospekt* (s. 16). Og her forholder bevidstheden sig til sit indhold ved hukommelsens mekaniske indsamling og opbevaring af ideer, fornuftens refleksion over direkte ideer og fantasiens evne til at efterligne genstande.

Det står meget hurtigt klart, at encyklopædisterne har et stort opgør med kirken mere end med enevældet og staten. Kristendommen, og religioner generelt, er et slør foran fornuften, og den forhindrer mennesket i at se sandheden og i at fuldbyrde et tolerant samfund. Kirken vil ”pålægge samvittigheden nogle love og en universel regel for handlingerne. Man skal oplyse og ikke tvinge” (s. 180). Det er kirken, og ikke monarkiet og enevælden, som er symbolet på den

undertrykkende magt, da den bygger på regler formet af fanatisme og overtro. Med en monark som fædrelandets suveræn kan staten tegne et i bedste forstand borgerligt samfund for folket. Monarkens magt er stadig begrænset af naturretten, hvor frihed, fællesvilje og retfærdighed beror. Samfundet er derfor underlagt en række vedtagne regler og love, som sikrer borgernes sikkerhed. I sidste ende har vi alle en naturlig frihed, for ”fra naturens hånd fødes alle mennesker frie, dvs. at de ikke er underlagt en herres magt, og ingen har nogen ejendomsret over dem” (s. 241). Med denne naturlige frihed opstår den naturlige lighed, ”som der er mellem alle mennesker alene i kraft af deres naturlige beskaffenhed” (s. 242).

Denne lighedstanke er nok blandt encyklopædiens største bedrifter, da den ikke kun diskuteres spekulativt, men også konkret undersøges. For folket i fædrelandet er nok så meget dem i samfundets øverste lag, som det er arbejderne og bønderne, eller som Louis Chevalier de Jaucourt (1704-1780) så bittert skriver i opslaget *Folket*: ”Hvem ville tro, at man i vore dage vover at hævde denne infame politiske maksime om, at sådanne mennesker [arbejderen og bonden, red.] ikke bør leve i gode kår, hvis man vil have, at de skal være foretagsomme og lydige (s. 140).”

Dette sociale perspektiv, hvor folket er en del af et borgerligt samfund, løber som en rød tråd gennem encyklopædien og hele oplysningsprojektet generelt. Kirkens tvingende bånd skal løsnes, analfabetismen overvindes og folket skal oplyses. I forlængelse af denne folketanke fik beskrivelserne af de moderne maskiner også, som noget nyt, relativt meget plads i encyklopædien. Under opslaget *Kunst* fylder de mekaniske kunster størstedelen af artiklen. En lang række håndværkeres teknikker og produktionsmetoder kom frem i lyset til stor forargelse for de mange laug, som sad tungt på deres forretningshemmeligheder. Her blev der skabt en grobund for et nyt samfund, som var mere industrielt og dynamisk end tidligere tider.

De udvalgte artikler i *Den Franske Encyklopædi* i dens nye oversættelse kan på alle måder anbefales. Og med Frank Beck Lassens spændende og meget udførlige efterskrift præsenteres vi for hele det encyklopædiske projekt med masser af gode læsehenvisninger. Man forundres over det letlæselige og moderne sprog, som går igen i de fleste artikler. Yderligere øges læselysten af den personlige stil, som gennemsyrrer de fleste opslag. Vigtigst af alt viser

det os, at der altid sidder et fortolkende menneske bag hvert opslag. Med *Wikipedia* som det efterhånden største opslagsværk, kan der ofte savnes en tydelig forfatter bag disse artikler. Al information udlægges som sandheder, der ofte mangler nuancer, kritik og perspektiver. Som Kant skrev som Oplysningstidens mantra, *Sapere aude*, eller som Diderot fremhæver om eklektikeren: ”Han vover at tænke selv[...]” (s. 64).

Den fulde version af *Den Franske Encyklopædi* kan læses på originalsproget på <https://encyclopedie.uchicago.edu/> og i engelsk oversættelse på <http://quod.lib.umich.edu/d/did/>.

Søren Rosenberg Pedersen